

tressant bok som jag varmt kan rekommendera för alla som vill fördjupa sig i hur människor levde förr. Boken sträcker sig in i vår tid, och många läsare kommer att känna igen sig i genomgången av det sena 1900-talets och tidiga 2000-talets underkläder. Och vi som klagat över forna tiders trånga snörliv, kan fundera över våra dagars stringtrosor och bara midjor vintertid. Det var inte bara förr som modet kunde vara hälsosvådligt!

Eva Helen Ulvros, Lund

Roland Andersson, Margareta Andersson, Rune Bondjers, Johan Knutsson: *Dalmåleri. Dalmålarna – deras liv och verk*. Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund och Dalarnas museum i samarbete med Nordiska museet, Falun 2007. 607 s., ill. ISBN 978-91-87466-85-4.

I snart sagt varje gård i Järvsö socken i Hälsingland står ett cirka två meter högt mörkblått skänkskåp med vit marmorering. Dörrspeglarna är dekorerade med en stiliserad blombukett i röd bandrosett och har röda lister. Skåpen kan bära initialer och datering från 1800-talet. De har förutsatts ha en lokal snickar- och målarverkstad som proveniens. Ett "Jarscheskåp" är ett signum för socknen. När Göran Gudmundsson, bördig från en storgård i Järvsö, skrev "Kulturella variationer i Hälsingland med särskild hänsyn till möbelmåleriet i Järvsö socken under 1700- och 1800-talet", en trebetygsuppsats i etnologi vid Uppsala universitet för professor Phebe Fjellström 1973, fastslog han utan belägg och minsta tvekan att de hade tillverkats i Järvsö. Vare sig lokalisering eller precisering av verkstad har gått att uppbringa. Snickare och målare har varit omöjliga att identifiera. Tills nu, med denna bok.

Järvsöskåpen, som tillhör vårt lands mest karaktäristiska allmogemöbler, är inte gjorda av hälsingar utan av dalfolk. Förmodligen köptes de på Skästra marknad eller på kyrkbacken; det finns dokumenterat att en mas brukade saluföra sina möbler utanför Enångers kyrka på söndagar. Möblerna tillverkades i Dalarna för att fraktas till angränsande landskap för avsalu. En "säker" Järvsöskåpmålare har uppdagats i Erik Andersson, "EAS från Rättvik", som 1825 signerade och daterade ett skåp som nu finns i Nordiska museets ägo. Vad vi ännu inte vet är hur denna speciella möbeldekor uppstått och begränsats till Järvsö. Rune Bondjers vid Dalarnas museum har funnit att beställare av dalmålningar gjorde

detaljerade noteringar. Huruvida Järvsöskåpen kommit till på detta sätt eller är en dalmålares smarta skapelse återstår att utröna.

Bokens omslag är träffande. Det visar två interiörer efter "Bäck-pojkarna" i gården Mårtes i Edsbyn, nu Ovanåkers hembygdsgård i sydvästra Hälsingland med Dalarna tvärs över skogen. Färgskalan går i gult, grönt, rött på vitt – alltså var de rättvikare. Leksandsmålarna, som den produktive "AAS" från Ullvi, målade i blått och rött på vitt. Ena inredningen består av *taflor* med bibliska motiv, som målarna bar med sig ihoprullade och kompletterade med schablonering, marmorering, stänkmålning och träådringsteknik då de sattes upp i gårdarna. Den andra interiören är schablonmålade i till synes rosa och grönt med ett blått skåp i blickfånget. Skåpet kröns av en halvcirkel som går igen i de blå takbårderna.

När Mårtes byggdes på med en våning på 1830-talet var Jonas Hertman, som målat herrstugan, död sedan länge. Hälsinglands främste målare under 1700-talet var den stadsutbildade allmogemålaren Jonas Hertman i Bollnäs, allmogemålaren Gustaf Reuter i Delsbo och stadsmålaren Paul Hallberg i Hudiksvall som opåverkad av allmogekulturen dekorerade storbondgårdars inredningar till borgerliga gemak. Dalmålare såg sin chans när en socken saknade egna målare. I Ljusdal i nordvästra Hälsingland påträffas sällan dalmålningar, eftersom där fanns stormålaren Anders Ädel. Mårtes herrstuga kompletterades emellertid med en dörrväktare resp. ryttare av Lisserkers Olof Olsson från Altsarbyn i Rättvik 1834. Det vi nu uppfattar som anakronistisk stilbrytning sågs på annat sätt av 1800-talets allmoge, som vurmade för grällt, grant måleri, gärna med irrationella kontrasterande inslag.

Skribenterna behandlar inte komplexa problemområden som perceptionsteorier, hur en ny stil uppstår i en syntes av det på platsen givna, impulser från moden och egensinnigt skapande, hur dalmålarna lyckades penetrera identitetsstarka socknars estetik (jfr Ur Hans Hansson och Mårs Anders Andersson i Bommens i Västeräng med Dalkarls Hans Hansson i två gårdar i Mora och Karl Gustaf Bäck i Östansjö, samtliga i Delsbo där Reuter dominerat), eller Järvsöskåpens uppkomst. De nämner inte ett typiskt Ädelmotiv, drapering kring kors med blomsterkrans, signerat 1856, drängen EHS från Rättvik i Per Hans i Fjärdsäter i Delsbo. Här har vi att göra med en dalmålare som skamlöst kopierat Hälsinglands främste allmogemålare under 1800-talet. Dalmålarnas förhållande till hälsingarna hör till framtida forskningsuppgifter.

Denna bok ger vad den har som syfte att ge. Och mer därtill. Den är en praktfull kilotung dalmåleriets hand- och uppslagsbok som stämmer av kunskapsläget och hur vi ser på denna kulturyttring i början av 2000-talet. Den öppnar dörrar till nya forskningsrum. Första kapitlet av Roland Andersson, verksam vid Leksands Kulturhus, behandlar benämningar och definitioner. Med *dalmåleri* avses det dekomåleri som utvecklades hos allmogen i främst Rättvik och Leksand från 1770-talet och cirka hundra år fram i tiden. Det återfinns på möbler och inredning, slädar, skrin, linfästen m.m. Urvalskriteriet för det behandlade materialet är att en dalmålning är utförd på papper, väv eller träpanel som en tavla och innehåller en figurscen med rosmålning, senare kallad kurbits. Scenen visar ett religiöst motiv, företrädesvis från Bibeln, arkitektur, kungligheter, folkliv och föreställningsvärld. Därutöver förekommer ur allmogemålarnas gemensamma motivförråd t.ex. takros, dörrväktare, bjudkvinna och exotiska fåglar.

Blomstermålningen kallades *rosmålning*, blommorna *rosor*. Facktermen *kurbits* introducerades 1934 av konsthistorikern Svante Svärdström, som 1949 disputerade på avhandlingen *Dalmålningar och deras förlagor*. Benämningen *kurbitsmålning* förekom första gången i en artikel av Erik Axel Karlfeldt i STF:s årsskrift 1926. I Jona bok (4:6) i Gamla testamentet låter Gud kurbitsen växa för att skydda profeten från solens strålar där han sitter framför staden Ninive. Genom Svärdström har så ordet kurbits fastslagits för denna dalmålarnas fantasi-växt. Dalmåleriets fick spridning hos allmogen över ett vidsträckt geografiskt område från Västerbotten (Per Olof Hållén) till Blekinge ("AAS") med koncentration till Dalarna, Hälsingland och Gästrikland.

Efter denna redogörelse presenterar Johan Knutsson vid Nordiska museet i Stockholm dalmåleriets i ett jämförande perspektiv och i konsthistorieskrivningen. Teorin om "gesunkenes Kulturgut" som förstälseram, dvs. att stilar och motiv "sjunkit ned" till allmogen från högre samhällsklasser, visar sig vara knepig att kringgå ävensom han med emfas fastställt folkkonsten som egen kategori. Knutsson framför påverkan från bildförlagor, kyrkomiljöer, tapetmönster, kattunstyg, Hälsingegårdar och naturen samt diskuterar frågan om kurbitsens uppkomst. Att relatera kurbitsen till renässansens blomsterurnor, Ovanåkersmålarens och Reuters "blompotter" ter sig här överspelat efter att forskningen på senare år individcenterats med målarnas fantasi och kreativitet i fokus. Vad fanns att luta sig mot i dalaallmogens mikrokonsthistoria och inredningskonventioner, att ta efter

i egna sockenkyrkan (vit marmorering mot mörkblått?), i Falun, Hedemora eller Säter?

Roland Andersson, Margareta Andersson och Rune Bondjers har ett klarsynt inifrånperspektiv med en förutomstående svårerövråd förtrogenhet med materialet. Deras blick kompletterar Knutssons, varvid de båda angreppssätten interagerar och ger boken spänst och balans. Jag hade också gärna sett Maria Björkroth som medarbetare, kännare av dalmåleri genom studier av Mats Persson Stadig i Bjursås.

Rune Bondjers redogör för hur måleriet tog fart efter en kunglig påbjudan att allmogen under svagår skulle utveckla inkomstbringande slöjdhandverk. Det hela började med möbler. Roland Andersson skriver initierat om var dalmålningarna finns, arbetsvandringar, motiven och dalmåleriets efter 1870-talet. Därefter följer ett kapitel om dalmålarnas färger av Bondjers. Med Margareta Andersson, arbetets sammanhållande länk, är Roland Andersson ansvarig för bokens hundratalet målarbiografier med forskningsbakgrunder och verkförteckningar.

Några målare har ett starkt konstnärligt uttryck: Winter Carl Hansson, Ol Hans Olof Jonsson, Hans Wikström. Bland andra som sticker ut finns Larshans Per Persson i Björkberg, Leksand. I en målning från 1863 med häradsrätten samlad i tingshuset finns hans självporträtt som fiolspelare. Larshans Per Persson var känd som en "fin, snygg, galant karl, stadug, snäll och artig", skelade och kallades rakt på "vindögat", var sällig till sitt sätt. Högt ansedd även som finsnickare och svarvare gjorde han spinnrockar, bandstolar, slädar och åkskrindor. Han bodde på gården Larshans, ensam i en källarstuga inredd med målarverkstad. Dalarnas bondgårdar bestod av små boningshus, fähus, källarstuga och bodar grupperade kring en gårdsplan jämte liten åkerareal. Verkstad inrättades där det fanns plats. Handverk traderades från föräldrar, syskon och släkt. Arbetsvandringarna framtvingades av fattigdom.

Målarna arbetade ensamma eller med kompanjon, såväl familj- som släktvis. En kvinnlig dalmålare lyfts fram. En långbrokvist med blomsterurnor i Gagnef är signerad Margreta Ivarsdotter 1855. Hon kom från Rättvik och var gift med målaren Slars Anders Andersson. Flera uppges finnas nämnda i brev, uppteckningar och muntlig tradition.

I Hälsingland har jag bl.a. hört om dalmålaren Fix Hans som sade: "Kring dä, käring, kring dä", skynda dig, då arbetet gick för långsamt. Genusteori kommer väl till pass i studier av allmogemåleri.

Med stor behållning läser jag biografierna paral-

lellt med motivregistret, en guldgruva för att komma åt allmogens estetik, värdegrund, normer, koder och humor. Motivregistret bildar en mental överbyggnad för målningarna. Hur stod det till med barnuppfostran att döma av en målning från 1813 av Hindriks Per Persson i Laknäs, Leksand, med Absalom i terebinten spetsad av fadern med ett spjut? Textbandet lyder: "När Absalom på flykten rider fastnar han i ecken stor så straffas alla barn omsider som inte lyda far och mor." Med ett feministiskt genusperspektiv avslöjas dalfolkets patriarkaliska strukturer (jfr med allmogemålarnas favoritmotiv "ålderstrappan", i tretton bevarade målningar med "ungdomskvarnen"). På en kulle finns en kvarn där "gamla kiäringar malas om och bli unga nytt". Har vi att göra med åldersdiskriminering och ungdomen som ideal redan i det förindustriella allmogesamhället?

Dalmålarnas liv och verk kommer oss nära. Som när Jufwas Anders Ersson från Ullvi, dokumenterat skämtsam och rolig, i gården Järkä Hanses i Järna socken, passade på att självsvåldigt måla en takros medan kvinnfolken var i fjöset och mjölkade. En tioårig flicka lyste åt honom med torrvedsstickor. Jufwas Anders Ersson var gift sjubarnsfar, bonde, målare, skollärare, noterad i arkivalier som ärlig, ordningssam och nykter. Om Winter Carl Hansson får vi veta att han dog ogift vid 28 års ålder, i förkylning. OI Hans Olof Jonsson, ibland "litet kollrig", avled ogift på föräldragården nära 90 år gammal. De allmogemålare som aldrig gifte sig kanske var vad vi kallar hbtq-personer? Hur betraktades de i allmogesamhället? Kanske "EAS från Rättvik", som målade Järvsöskåpet från 1825, hade en fästman i Hälsingland?

Detta skrivet på en utanvidsgård i Hälsingland byggd på 1800-talet av en mas på arbetsvandring. Gården äger inget Järvsöskåp, men väl ett nätt brunt träådringsmålat sybord med kurbitsmålning daterat 1947.

Maj-Britt Andersson, Hudiksvall

Britt Liljewall: "Ack om du vore här." *1800-talets folkliga brevkultur*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2007. 228 s., ill. ISBN 978-91-7108-521-4.

Britt Liljewealls "Ack om du vore här". *1800-talets folkliga brevkultur* är en intressant och engagerande bok där "vanliga" människors brev från 1800-talet lyfts fram. Liljewall använder konceptet "det långa 1800-talet" och menar med det perioden från senare hälften av

1700-talet fram till början av 1900-talet. Under denna tid påbörjades de samhällsförändringar som sedan ledde fram till det moderna samhället. Då har brevskrivandet fått konkurrens av telefonen, och därför känns tidigt 1900-tal som en naturlig avgränsning.

Boken har det folkliga brevskrivandet i fokus, och begreppet preciseras med att det gäller människor ur folkets breda lager, inte herrskap eller överklass. Allmoge, jordlösa, de lägre skikten i städerna, och i periodens slut även lägre tjänstemän, familjejordbrukare, småföretagare samt arbetarklassen räknas hit, framhåller Liljewall. Hennes avgränsning gäller även de obemärkta, dvs. människor som inte hade någon specifik roll i offentligheten eller någon maktposition. Boken analyserar det privata brevskrivandet sett i flera dimensioner. Den brevkultur som penetreras länkas fortlöpande till den pågående moderniseringsprocessen, och bokens främsta syfte är att skapa ett möte mellan gårdagens brevskrivare och dagens läsare. Brevens har samlats in av Liljewall i samarbete med Västergötlands museum, vilket har gett som resultat att drygt 80 brevsamlingar från landskapet, merparten från 1800-talet, funnit sin väg till museet.

De brevsamlingar läsaren möter speglar både kärleksbrev, emigrantbrev och brev mellan barn och föräldrar samt syskon. I varje kapitel undersöks en enskild brevsamling, och olika teoretiska perspektiv diskuteras i de olika avsnitten. Genusperspektivet, synen på emigrationen, professionalisering och utbildning är teman som lyfts fram. Liljewall diskuterar även komplexiteten i brevens bild av livet, där faktorer som idealisering, genrebundenhet och viss offentlighet starkt kan påverka vad som skrivs. Brevens strukturerar avsändarens erfarenheter och kan också formulera olika identiteter och roller, och ibland tas så stor hänsyn till mottagaren att denna kan uppfattas som medskapare till brevtextern.

Det är givande att få ta del av breven, och lätt att fångas av de enskilda människoödena. Vi får möta Augusta Larsson och Johan Carlsson som, på grund av att de var släkt, fick kämpa för att till slut få gifta sig. Efter endast fem års äktenskap avled sedan mannen i tyfoidfieber, och året innan hade parets son dött i scharlakansfeber. Det var en tragedi som var vanlig för bara hundra år sedan. Vi får också stifta bekantskap med flickorna på Norrkvarn i Lyrestad socken, som drömde om en framtid av självständighet och yrkesliv. Maria och Gustava ville gå på seminarium och utbildas till lärarinnor, och Margret ville förkovra sig inom mejerinäringen och lagårdsskötsel. Drömmar som inte uppmontrades av föräldrarna, vilka däremot lät sönerna